

Afb. 1: De modernisering van Nederland rond 1900 was goed te zien in Amsterdam, met haar trams en warenhuizen. Maker onbekend, De Dam in Amsterdam, 1890-1900. Bron: Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, <https://bit.ly/3YQXApU>.

Wij vertroetelde cultuurmensen: Hoe interactie met 'de Ander' werd gebruikt om moderniteitskritiek te uiten

Roald Bakker

In Western history, the view on non-Europeans or so-called 'Others' has usually been negative or stereotypical. These 'Others' were for the most part perceived as barbaric or less civilized compared to Western society. Roald Bakker shows us a different kind of story. In his research, he uses Dutch travel writings in which Dutch travelers observed other cultures. Based on these documents, he demonstrates that the interaction with 'the Other' was used to criticize modernization in Dutch society. From here comes the conclusion that there was an adoration toward the more natural way of living.

'Wat zijn wij cultuurmensen toch vertroeteld', oordeelde de jonge Jos van Waterschoot van der Gracht in zijn reisverslag, geschreven in 1910.¹ Maandenlang verbleef Van Waterschoot - een telg uit een patriciërsgezicht - in Noord-Afrika, waar hij kennismaakte met de lokale bevolking. Als reiziger in de woeste, maar meestal sublieme natuur van woestijnen en bergen contrasteerde Van Waterschoot de lokale bevolking met de Europese mens.² De auteur

doopte de lokale bevolking stevast om tot 'natuurmensen' en daarbij bewonderde hij hen vooral om hun gezonde kracht. Gezien de zware omstandigheden waarin deze mensen leefden, werd deze kracht door Van Waterschoot ook wel nodig geacht. De Europese mens kon daarentegen op weinig complimenten rekenen. Deze 'moderne mens' was vertroeteld en, wellicht nog erger, verzwakt. Volgens Van Waterschoot had de Europeaan dan wel de beschikking over moderne wetenschap en technologische middelen, maar deze hadden de mens alleen maar zwakker gemaakt.³

¹ Jos van Waterschoot van der Gracht, *Onder het teeken van de Islam* (Amsterdam 1910) 82.

² *Ibid.*, 54, 82, 87 en 90.

³ *Ibid.*, 82.

Verslagen van reizen naar onbekende, tot de verbeelding sprekende oorden waren tijdens de eeuwwende van 1900 een populaire vorm van lectuur en werden opgenomen in zowel academische als populaire tijdschriften.⁴ De combinatie van imperialistische ontwikkelingen en moderne technieken maakte het gemakkelijker om te reizen naar diverse Europese koloniën. Zodoende kwamen Europese reizigers in aanraking met, en schreven ze over, niet-westerse mensen. Deze interactie bood een uitgelezen kans om de eigen, moderne samenleving van de auteur te vergelijken met de 'primitieve' of 'natuurlijke' samenlevingen waarover werd geschreven. Het gros van dergelijke verslagen toont hoe auteurs de zogenaamde primitieve of achterlijke leefomstandigheden van niet-westerse mensen bekritiseerden en hoe fundamenteel *anders* deze mensen waren dan moderne Europese burgers.⁵ Hierin bestond een dialectische relatie. 'De Ander' (lees: de niet-westerse mens) werd beschreven als irrationeel en barbaars, wat liet zien dat de Europeaan rationeel, beschaafd en kortweg ontwikkeld was.⁶ Deze rederatie was rond 1900 gemeengoed in Europa. Postkoloniale theorieën hebben overtuigend aangetoond dat dit proces van 'othering' de vermeende westerse superioriteit over 'de Ander' bekrachtigde.⁷

Het verslag van Jos van Waterschoot is opmerkelijk omdat de 'natuurmensen' (de Noord-Afrikanen) werden geïdealiseerd ten koste van de

moderne, Europese medeburgers van de auteur. De auteur was juist kritisch op moderniteit en lovend over de 'natuurlijke' lokale bevolking. In dit artikel wil ik aantonen dat een dergelijke lezing van dit reisverslag niet op zichzelf staat, maar onderdeel uitmaakt van een bredere trend die tijdens de eeuwwende van 1900 in Nederland aanwezig was. Zo wordt in dit artikel een antwoord gegeven op de vraag hoe Nederlandse reizigers rond 1900 in hun reisverslagen moderniteitskritiek uitten door de 'natuurlijkheid' van 'de Ander' te idealiseren. Daarbij wil ik aantonen dat hoewel in deze verslagen de niet-westerse mens werd geïdealiseerd, er eenzelfde vorm van othering in plaatsvond als in reisverslagen waarin auteurs negatief waren over de 'natuurlijkheid' van 'de Ander'.

Allereerst beschrijf ik beknopt wat de modernisering van Nederland inhield en waarom een groep Nederlanders hier kritisch over was. Daarna analyseer ik diverse gepubliceerde reisverslagen die rond 1900 werden geschreven. De verslagen situeren zich in Azië, Afrika en Zuid-Amerika. In de verslagen zoek ik specifiek naar idealisering van 'de Ander' die direct tegenover een negatieve afbeelding van de eigen moderne maatschappij werd gezet. Een dergelijke inhoud van reisverslagen is niet eerder op grote schaal geanalyseerd.⁸

'Die moderne, leelijke en afzichtelijke mensenhoopen!'

⁴ Carl Thompson, *Travel Writing. The New Critical Idiom* (Londen 2011) 53-54.

⁵ *Ibid.*, 133.

⁶ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism* (New York 2005) 45.

⁷ Leela Gandhi, *Postcolonial Theory. A Critical Introduction* (New York 2019) 77.

⁸ De inhoud waar ik naar refereer, komt in enkele onderzoeken wel (minimaal) terug, maar eerder als onbedoeld resultaat dan als antwoord op een soortgelijke hoofdvraag als in dit artikel. Zie bijvoorbeeld: Mary Kemperink, *Het verloren paradijs. De Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle* (Amsterdam 2001); Jan de Hond, *Verlangen naar het Oosten* (Leiden 2008).

De bestudeerde bronnen zijn afkomstig uit een breed palet van auteurs in de vorm van wetenschappers, schrijvers, avonturiers en journalisten. De bronnen zijn veelzijdig. Zo was het *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* academischer dan het populaire blad *De aarde en haar volken*. Daarnaast zijn er enkele los gedrukte reisverslagen gebruikt van zowel bekende als onbekende auteurs. Zodoende werden de reisverslagen gelezen door een vrij ruim publiek, van academici tot de brede middenklasse.

Schaduwkanten van moderniteit

Op 1 oktober 1882 maakte redacteur Tonius van der Kulk in het tijdschrift *De Tijdspiegel* de balans van zijn tijd op. Het oordeel van Van der Kulk was hard en pessimistisch. In het moderne leven mocht de welvaart dan wel zijn toegenomen, gelukkiger was men er niet van geworden.⁹ Het leven was ingewikkelder en drukker dan voorheen, aldus de auteur. Deze stelde dat door de medische wetenschap de mensen langer leefden, maar het lichaam en de 'weerstandskracht' zwakker waren geworden. Volgens Van der Kulk werd de snelheid van het leven de mensen te veel, met overspanning en 'zenuwziekte' tot gevolg.¹⁰ Van der Kulk was ronduit negatief over de moderne ontwikkelingen van zijn tijd.

Formeel gezien waren de moderne veranderingen in Nederland juist gunstig. Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw maakte Nederland een ware metamorfose door. Door de industrialisering was de welvaart op alle niveaus van de samenleving toegenomen en hadden technologie en wetenschap in de vorm van bijvoorbeeld

⁹ Tonius Cornelius van der Kulk, 'Pessimisme en optimisme', *De Tijdspiegel* 39 (1882) 3, 239-265, aldaar 243.

¹⁰ *Ibid.*, 251.

spoorwegen, de telegraaf en medicijnen het leven vergemakkelijkt en veiliger gemaakt. Woon- en werkomstandigheden werden verbeterd en burgers kregen steeds meer (democratische) rechten.¹¹ Al deze veranderingen werden echter lang niet door iedereen als gunstig ervaren. Bij een minderheid in de samenleving, vooral onder de gegoede burgerij, heerste het gevoel dat de moderne ontwikkelingen een ontwrichtende werking hadden met ronduit nadelige gevolgen voor de maatschappij. Door de modernisering kwamen bijvoorbeeld traditionele verhoudingen - zoals tussen sociale klassen - en identiteiten onder druk te staan. Dit had een diepgaande identiteitscrisis tot gevolg.¹² Zo schreef de Nederlandse theoloog Chantepie de la Saussaye: 'Wij hebben ontwikkeling, wij hebben vrijheid, wij hebben welvaart, wij hebben kiesrecht, maar nu vraagt men allerwege; wat hebben wij aan dit alles?'¹³ Mede door dit gevoel van onzekerheid zochten steeds meer mensen hun heil bij 'kleine religies', zoals spiritisme, boeddhisme en antroposofie, die houvast moesten bieden tegen de onzekerheid die de snelle modernisering teweegbracht.¹⁴

De modernisering maakte het leven ingewikkelder en sneller, wat de zogenaamde 'zenuwziekte' tot gevolg had, zo stelden diverse negentiende-eeuwse auteurs. Burgers werden

¹¹ Friso Wielenga, *Geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2017) 260; Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten* (Amsterdam 2005) 146-148.

¹² Arnold Labrie, *Zuiverheid en decadentie. Over de grenzen van de burgerlijke cultuur in West-Europa 1870-1914* (Amsterdam 2001) 118-119.

¹³ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 149.

¹⁴ Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen* (Amsterdam 1976) 650-651.

immers overladen met meer prikkels dan ooit tevoren.¹⁵ Deze prikkels manifesteerden zich in een overvloed aan nieuws in de dagbladen en in de komst van trein, telefoon en telegraaf. Daarbij werd ook gesteld dat de continue veranderingen in de politieke, sociale en economische domeinen elke vorm van houvast tenietdeden. Het gaat er in feite niet om of het leven ook echt ingewikkelder of sneller was geworden tijdens de eeuwwende. Cruciaal is dat het door een groep burgers zo werd ervaren.

De moderne ontwikkelingen hadden volgens critici niet alleen een mentaal, maar ook een fysiek verval tot gevolg. De industrialisatie en urbanisatie werden als gevaarlijke ontwikkelingen gezien. Zo werd de moderne stad, met haar rokende fabrieken en zwoegende arbeiders, door schrijver en arts Frederik van Eeden verafschuwd en scherp veroordeeld in zijn teksten. De armoedige stadsbevolking werd door Van Eeden dan ook omschreven als 'moderne, leelijke en afzichtelijke menschenhoopen'.¹⁶ De leef- en werkomstandigheden in de moderne stad hadden de mens simpelweg fysiek verzwakt - en zouden de mens alleen maar zwakker maken - aldus moderniteitscritici. Net als in andere delen van West-Europa bestond ook in Nederland de angst dat door de moderne ontwikkelingen de Europese mens zou terugvallen naar lagere ontwikkelingsstadia, ofwel degenereren.¹⁷

¹⁵ Henk te Velde, 'In onzen verslaptent tijd met weeke hoofden'. *Neurasthenie, fin de siècle en liberaal Nederland*, *De Gids* 152 (1989) 1, 14-24, aldaar 16-17.

¹⁶ Jan Bank en Maarten van Buuren, 1900. *Hoogtij van de burgerlijke cultuur* (Amsterdam 2000) 446-449.

¹⁷ Arthur Herman, *The Idea of Decline in Western History* (New York 1997) 119-125.

Zodoende bestond er in delen van de samenleving een verlangen naar een simpelere, premoderne manier van leven, die niet werd bedreigd door de ongemakken die gepaard gingen met moderniteit. En dit ideale leven werd gevonden tijdens verre reizen, ver weg van het moderne Europa.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Afb. 2: Antropoloog Herman ten Kate was een van de vele wetenschappers die rond 1900 onderzoek deed naar inheemse culturen en hierover publiceerde. Gebroeders Noëlle, Herman ten Kate, circa 1900. Bron: Bibliothèque nationale de France, <https://bit.ly/3YMekKf>.

Moderniteitskritiek in reisverslagen

Reisverslagen waarin 'de Ander' werd geïdealiseerd en het moderne leven werd bekritiseerd, zijn te verdelen in drie thema's. Deze thema's zijn het lichaam, de manier van leven en de nijverheid van 'de Ander'. Op basis van deze thema's worden de reisverslagen geanalyseerd. Voor diverse auteurs was het lichaam van 'de Ander' indrukwekkend. Dat was overigens niet in lijn met het algemene gedachtegoed. Gedurende de negentiende eeuw gold het witte, mannelijke lichaam als de norm; wat afweek van deze norm werd beschouwd als dichter bij de natuur en daarmee

inferieur.¹⁸ Voor onderstaande reisverslagen gold inderdaad dat het lichaam van 'de Ander' dichter bij de natuur stond, maar werd juist daarom als iets positiefs beschreven. In het artikel Java in het tijdschrift *De aarde en haar volken* lezen we hoe de auteur het lichaam van de 'Javaanse natuurkinderen' vol bewondering beschreef en deze vergeleek met het Europese lichaam. 'Breng eens in Europa zulk een meenigte half naakte menschen bijeen', zo schreef de auteur, 'en ge kunt er zeker van zijn, dat ge allerlei gebreken en misvormingen te zien zult krijgen'.¹⁹ Op basis van de lichamen waren de Javanen natuurlijk, de Europeanen gekunsteld en overbeschaafd, aldus de auteur.²⁰ Eenzelfde redenatie vinden we in het reisverslag *Onder het teeken van de Islam* van Jos van Waterschoot. Volgens Van Waterschoot beschikten de 'mooie natuurmenschen' in Noord-Afrika over een krachtig lichaam in tegenstelling tot moderne lichamen. Door de 'harde klanken der techniek' was het lichaam van de moderne mens verzwakt; de wetenschap kon het 'wrakke leven' alleen maar kunstmatig rekken.²¹ In de perceptie van veel auteurs stond het lichaam van 'de Ander' dichter bij de natuur en was het daarom krachtiger dan de moderne mens. In meerdere verslagen valt te lezen hoe auteurs beschrijven hoe soepel 'de Ander' zich kon bewegen in de ongerepte natuur. Daarbij werd direct gesteld dat de moderne mens deze vaardigheid had

¹⁸ Willemijn Ruberg, *History of the Body* (Londen 2020) 15.

¹⁹ 'Herinneringen eener reis op Java', *De aarde en haar volkeren* 6 (1866) 196-210, aldaar 206.

²⁰ *Ibid.*, 199, 206.

²¹ Van Waterschoot van der Gracht, *Onder het teeken den islam*, 78-82.

verloren en daarmee zélf onbeschaafd was.²² De moderne mens was niet langer één met de natuur; uiterst nadelig, volgens de auteurs. In deze bronnen schuilde duidelijk kritiek op de moderne ontwikkelingen die het Europese lichaam zwakker leek te maken. Dit kan niet los worden gezien van de angst voor degeneratie, die in heel West-Europa bestond.

De moderne mens was niet langer één met de natuur

In reisverslagen werd 'de Ander' niet alleen in fysiek opzicht, maar ook op mentaal vlak als gelukkiger en zorgelozer beschouwd dan de moderne mens. De manier van leven van 'de Ander' zou, in tegenstelling tot het Europese leven, niet complex of veeleisend zijn. Volgens antropoloog Herman ten Kate was de bevolking van Llano, ten oosten van de Andes, gelukkig omdat zij zo weinig behoeften hadden. Elektrische verlichtingen en spoorwegen had de bevolking niet nodig; daar kon de beschaafde Europeaan volgens Ten Kate nog wat van leren.²³ In andere reisverslagen over Tahiti, Suriname, Java en India komt dit motief terug: de Europese maatschappij was ingewikkeld, het sociale leven was verwarrend met nervositeit tot gevolg en

²² Charles Boissevain, *Tropisch Nederland. Indrukken eener reis door Nederlandsch-Indië* (Haarlem 1909) 105-106; C.J. Westenberg, 'Verslag eener reis naar de onafhankelijke bataklenden ten noorden van het toba-meer', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 19 (1897) 1, 1-112, aldaar 27; Jan ten Brink, *Drie reisverslagen* (Leiden 1894) 35-37.

²³ Herman ten Kate, 'Over Llano en Sierra: fragmenten uit mijn reisjournaal', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 12 (1890) 1, 639-666, aldaar 647.

daarnaast moest men ook nog hard werken. Daartegenover werden de Tahitiaan, Surinamer, Javaan en Indiër geplaatst. Deze verkeerden dan wel in armoedige omstandigheden, maar hadden minder behoeften en leefden nog in en met de natuur. Volgens deze perceptie was dit leven minder ingewikkeld en daarom waren deze mensen veel gelukkiger.²⁴ De schrijver Maurits van Wagenvoort stelde bijvoorbeeld dat in Egypte geluk, rust en bevrediging te vinden was, omdat de Europese drukte, haast en geldzucht daar vreemd waren.²⁵ In een ander reisverslag schreef dezelfde Van Wagenvoort dat in Europa de wetenschap en technologie dan wel mochten floreren, het ware geluk was te vinden in het harmonische, mystieke Oosten.²⁶

In het uitgebreide reisverslag *Tropisch Nederland* van journalist Charles Boissevain zijn de passages waarin de moderne samenleving werd bekritiseerd, talrijk. Moderne ontwikkelingen, zoals de gezondheidszorg, kunstlicht en zelfs

²⁴ G. Verschuur, 'Pondichéry, hoofdstuk van Fransch-Indië', *De aarde en haar volken. Geïllustreerd volksboek* 46 (1906) 1, 41-48, aldaar 46; A.J. van Stockum, 'Verslag van de Saramacca-expeditie', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 26 (1904) 1, 227-310, aldaar 288; Pierre de Myrica, 'Indrukken van Tahiti', *De aarde en haar volken. Geïllustreerd volksboek* 41 (1901) 1, 73-95, aldaar 86; V.J. van Marle, 'Beschrijving van het rijk Gowa', *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap* 24 (1902) 1, 535-552, aldaar 536; Ten Brink, *Drie reisverslagen*, 35-37.

²⁵ Maurits van Wagenvoort, *Van Rome naar Jeruzalem* (1898) 110, 208.

²⁶ Maurits van Wagenvoort, *Van Madrid naar Teheran* (1907) 83-117; zie ook Jan de Hond, *Verlangen naar het Oosten* (Leiden 2008) 327-328.

bliksemafleiders, hadden de Europeanen beroofd van hun intuïtie en de 'menselijke vermogens' verzwakt, aldus Boissevain. In de natuur en het leven op Java waren deze vermogens nog wel aanwezig, omdat dor intellectualisme en rationalisme hier niet werden toegepast.²⁷

Het is moeilijk om in deze reisverslagen het motief van de 'nobele wilde' niet te zien. Dit eeuwenoude motief waarin de niet-westerse mens werd afgebeeld als wild en onaangetaast - maar daardoor natuurlijk, zorgeloos en gelukkig - werd door veel auteurs toegepast om hun kritiek op moderniteit te uiten.²⁸

Het ware geluk was te vinden in het harmonische, mystieke Oosten

Het waren vooral Nederlandse kunstenaars die tijdens hun reizen met bewondering keken naar de nijverheid van 'de Ander'. Rond 1900 verbleven de kunstenaars Jacobus van Looy en August Legras afzonderlijk van elkaar enkele maanden in Noord-Afrika. Van Looy hekelde de Europese industrialisatie en was daarom tevreden dat het stadje Tetouan in Marokko niet 'bedorven' was en de handwerkslieden hun ambacht nog op straat uitoefenden 'zonder het gejaag en het machinedruis'.²⁹ August Legras' ervaring was minder aangenaam, zo valt te lezen in zijn verslag. In de steden in Algerije viel het Legras op dat hier de industrialisering onder Europese invloed al had toegeslagen: het 'naïeve schoon', het 'eerbiedwaardige oude' en de

²⁷ Boissevain, *Tropisch Nederland*, 151.

²⁸ Stuart Hall en Bram Gieben (red.), *Formations of Modernity* (Oxford 1992) 300.

²⁹ De Hond, *Verlangen naar het Oosten*, 276.

'grilligheden van lijn en kleur' hadden plaats moeten maken voor ijzeren balkons en stijve symmetrie. De traditionele nijverheid was overwonnen door de Europese industrialisatie, aldus een ontstemde Legras.³⁰ Ook in het tijdschrift *De aarde en haar volken* volgde eenzelfde conclusie. De katoenindustrie van de Rhodesische bevolking was 'ten ondergang gedoemd' door de opkomst van de goedkope Europese fabrieksproducten, volgens de auteur net zo betreurenswaardig als onvermijdelijk.³¹

Conclusie: moderniteitskritiek als koloniaal discours

Het is duidelijk geworden dat een groep Nederlanders de modernisering rond 1900 met argusogen aanschouwde. In de perceptie van deze groep veranderde Nederland intensief en niet ten goede. Zorgen over de 'zenuwziekte' en mentale en fysieke degeneratie werden steeds gekoppeld aan moderne ontwikkelingen zoals industrialisering, urbanisatie en nieuwe technologische uitvindingen. De moderne samenleving had een tegenhanger die werd gevonden in de wereld buiten Europa. In reisverslagen werden niet-westerse mensen steeds omgedoopt tot 'natuurmensen', die volgens de auteurs nog niet beïnvloed of verpest waren door de modernisering. In dit artikel heb ik willen aantonen dat Nederlandse reizigers rond 1900 in hun verslagen moderniteitskritiek uitten door de 'natuurlijkheid' van 'de Ander' te idealiseren.

In deze reisverslagen werd het lichaam, de manier van leven en de nijverheid van 'de Ander' vergeleken met diens moderne, Europese tegenhanger. De negatieve karaktereigenschappen

van de Europeaan hadden steeds een relatie met een onderdeel van de moderne samenleving, terwijl 'de Ander' gezonder en gelukkiger was omdat deze niet modern was, maar juist 'natuurlijk'. Zodoende werd het lichaam van 'de Ander' geprezen als krachtig en gezond en diens leven als rustig, minder ingewikkeld en gelukkig. Tot slot werd de traditionele nijverheid van 'de Ander' beschreven als zuiver en puur. Volgens de auteurs in de verslagen was dit alles in het moderne Europa allang verloren gegaan.

In hoeverre werd dergelijke moderniteitskritiek en idealisering van 'de Ander' breed gedragen in de samenleving? Deze trend was zeker niet dominant in Nederland. Maar hoewel reisverslagen met deze boodschap schaars waren, werden ze veel gelezen. Daarbij geldt ook dat deze trend terug te vinden is in bijvoorbeeld etnografische voorstellingen die in Nederland erg populair waren rond 1900. Toch zijn bronnen waarbij 'de Ander' juist als achterlijk en onbeschaafd werd beschreven, in tegenstelling tot de eigen samenleving, zeer in de meerderheid.

'De Ander' was gelukkiger en zorgelozer dan de moderne mens

Een relevante vraag is in hoeverre bovenstaande beschrijvingen een zogenaamde Europese superioriteit ondermijnden. Daar valt over te twisten. Hoewel het duidelijk is dat de auteurs van deze reisverslagen kritisch waren op moderne ontwikkelingen, passen de beschrijvingen van 'de Ander' in een standaard koloniaal discours. Ondubbelzinnig laten de auteurs steeds weer zien dat de moderne Europeaan fundamenteel verschilde van 'de Ander'. Laatstgenoemde was één met de natuur, zorgeloos, leek te leven in een plaats waar de tijd stilstond en waar ontwikkeling een onbekend begrip was. De moderne mens daarentegen was losgekoppeld van de natuur, stond in het teken van ontwikkeling en was rationeel

en industrieel. De idealisering van 'de Ander' en de expliciete kritiek op de moderne, 'vertroetelde cultuurmensch' was hooguit een kleine afwijking in het koloniale discours.

In 2022, Roald Bakker graduated from the master Cultural History of Modern Europe at Utrecht University. Roald is interested in a broad range of subjects - from heritage to identity politics - but is mostly specialized in matters concerning (post)colonial history.

Afb. 3: Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw trokken diverse Nederlandse kunstenaars naar het Midden-Oosten om in contact te komen met zogenaamde 'ongekunstelde' culturen. Dit contact gebruikten zij ter inspiratie voor hun kunst. Huwelijksstoet met kamelen in Egypte, C. & G. Zangaki, 1870-1890. Bron: Rijksmuseum Amsterdam, <https://bit.ly/3FRE5F7>.

³⁰ Ibid., 278-280.

³¹ Leo Kooyer van der Veen, 'Noord-Oostelijk Rhodesia', *De aarde en haar volken*. Geïllustreerd volksboek 50 (1910) 1, 209-220, aldaar 215.